

Osmanlı Medreseleri

Eğitim, Yönetim ve Finans

Editörler:

Fuat Aydın-Mahmut Zengin
Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz

Mahya Yayıncılık 80

"Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans"

Yayına Hazırlayanlar

Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

stepajans@stepajans.com

Baskı / Cilt

**Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46**

1. Baskı, İstanbul, Nisan 2019

ISBN 978-605-5222-71-0

© Mahya Yayıncılık, 2018

**Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.**

**Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. Tic. A.Ş.
Karagömrük Mah. Adnan Menderes Blv. No: 76/29 Fatih/İstanbul
Sertifika No: 40658 T: (0212) 531 25 25
info@mahyayayincilik.com.tr twitter.com/mahyayayincilik**

18. YÜZYIL OSMANLI MEDRESELERİNDE MÜDERRİSLERİN ATANMA USULLERİ

Ülkü Yancı*

Giriş

İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı “medrese”-dir. İslam dünyasında medreselerin devlet eliyle yapılması ilk olarak Büyük Selçuklu Devleti döneminde gerçekleşmiştir. Selçuklular kurdukları medreseleri ilmin gelişmesini sağlamak, ilmiye mensuplarına maaş bağlayıp onları devletin yanında tutmak ve Fatimilerin Şiflik propagandalarına karşı Sünniliğin müdafaasını yapmak amacıyla tesis etmişlerdir.^[1] Osmanlı Devleti’nde medreselerin ilki 1330 yılında Orhan Bey tarafından İznik’te yapılmış ve Şerefüddin Davud-i Kayseri bu medresenin ilk müderrisi olarak tayin edilmiştir. Orhan Gazi’nin Bursa’yı 1362 yılında almasından sonra burada Manastır Medresesi olarak bilinen Orhan Gazi Medresesi inşa edilmiştir. Bundan sonra Osmanlı umerasının zabt edilen yerlerde medreseler inşa ettikleri görülmektedir.^[2] I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad ve bunların devlet ricâlinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile Bursa cazip bir ilim merkezi olmuştur. 1361’de Edirne’nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir döneme girilmiş, burada Çelebi Mehmed döneminde iki, II. Murad döneminde dokuz yeni medrese açılmıştır. Bu medreseler arasında II. Murad’ın yaptırdığı Dârülhadis Medresesi, Sahn-ı Semân medreseleri yapılıncaya kadar en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir.

Osmanlı eğitim tarihinde Fâtih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethetmesiyle yeni bir dönem başlamış, bu dönemde öncelikle 1459 Eyüp Medresesi inşa edilmiş, ardından 1470 yılında sekiz medreseden oluşan Sahn-ı Semân ve bunların bir sıra gerisinde yer alan sekiz Tetimme Medresesi hizmete açılmıştır.^[3] Sahn-ı Seman medreselerinin yapımıyla medreseler yeniden bir teşkilatlanmaya tabi tutulmuş ve pâye bakımından aşağıdan yukarıya Yirmili medreseler de denilen Haşiye-i Tecrid, Otuzlu medreseler de denilen Miftah, Kırklı, Hâric Ellili, Sahn-ı Seman ve Altmışlı olmak üzere

* Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

[1] Baltacı, 2005, s. 64

[2] Uzunçarşılı, 1998, s. 2

[3] İpşirli, 2003, s.328.

yedi dereceye ayrılmıştır. Medreselerin yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı olarak adlandırılması müderrislerinin aldığı günlük ücret ile alakalıdır.^[4] Sahn-ı Seman Medreseleri, tefsir, usul-i fıkıh, kelam ve Arapça üzerine eğitim veren İlahiyat, İslam Hukuku ve Arap Edebiyatı Fakülteleridir.^[5]

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapımı 1557'de tamamlanan medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' isimli dört medrese, bir tıp medresesi ve dârüşşifâ ile dârülhadisten oluşan Süleymâniye Medreseleri, Osmanlı Devleti'nde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil etmektedir. Burada din derslerinin yanında tıp, tabiiyyat (doğal bilimler), riyaziye (matematik), mantık, fizik, felsefe ve heyet (gökbilim) gibi bilimler okutulmuştur.^[6] Bu medreselerin eğitim faaliyetlerine başlamasıyla medreselerde yeni bir dönem ve derecelendirme başlamış, medreseler on dereceye ayrılmıştır. Bu on dereceye daha sonra iki derece daha eklenerek medrese derecelerinin sayısı on ikiye çıkarılmıştır. Bu dereceler aşağıdan yukarıya İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Musila-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musile-i Süleymâniye, Hamise-i Süleymâniye, Süleymâniye ve Dâru'l- Hadis-i Süleymâniye Medreseleridir.

Bundan sonra da devletin yıkılışına kadar her vesile ile yeni medreseler teşkilini teşvik ettiği görülmüştür. Medreseleri sırası ile tamalayan bir öğrenci öncelikle matlab defterlerine kayıt yaptırarak mülazım (stajer) olmakta ve göreve başlamak için sıra beklemektedir. Medrese mezunları ilmiye sınıfına dâhil olup üç alanda görev yapmaktadır. Kadılık, müftülük ve müderrislik. Bu üç göreve başlayan ulema zümresi mensupları, istedikleri vakit kanunların belirlediği çerçeve dâhilinde görev alanlarını da değiştirebilmektedirler. Bu çalışmada medrese mezunlarından müderrislik mesleğini tercih edenler, 18. Yüzyıl verileri kullanılarak incelenecektir.

Sözlükte "*okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrar etmek*" anlamındaki ders kökünden türeyen müderris kelimesi, medreselerin ortaya çıktığı 10. yüzyıldan itibaren görülmekle birlikte 11. yüzyılda Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Nizâmiye medreselerini kurmasından sonra burada ders veren en yüksek rütbeli ilim adamı için kullanılmaya başlanarak resmî bir mahiyet kazanmıştır. Medreselerin bir kurum niteliği kazanmaya başladığı Selçuklular döneminde müderrisler Dîvân-ı Vezâret'ten çıkan ve Nizâmülmülk'ün imzasını taşıyan bir menşurla tayin edilirken daha sonraları bizzat sultanların ve halifelerin tevkii ile de tayin edilmişlerdir. Tayinlerde ilmi liyakatin yanı sıra hocaların kalitesi ve aldıkları icâzetin türü de

[4] İzgi, 1997, s.36.

[5] Uzunçarşılı, 1998, s.33

[6] Sakaoğlu, 2003, s.22

önemlidir.^[7] Müderris olmak, medresede okunması meşrut olan dersleri okuyup icazet almaya bağlıdır.^[8] Develioğlu, müderris kelimesinin karşılığı olarak profesör tabirini de kullanmıştır.^[9] Nitekim Ahmet Cevdet de, müderrisleri Batı'daki üniversitelerde doktorasını yapanlarla eş sayarak halkın ilimlerine hürmeten onlara saygı gösterdiğini belirtmiştir.^[10]

1.Müderrislerin Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde bugünkü ilkokul seviyesine denk gelen sıbyan mektebini bitiren öğrenciler, ortaöğretim seviyesindeki medreselere devam ederler. Bu medreseler, İbtida-i Haric, Hareket-i Haric, İbtida-i Dâhil, Hareket-i Dâhil ve Musila-i Sahn Medreseleridir. Bu medreseleri sırasıyla bitiren öğrenciler yükseköğretim düzeyindeki, Sahn-ı Seman ve Süleymânîye Medreselerine devam etmişlerdir.

Osmanlı Medreseleri'nde ilimler üç kısma ayrılmaktadır. Bu ilimler, "Ulum-ı Âliye" yani yüksek bilimler denen Tefsir, Hadis ve Fıkıh diye üç temel bilime ayrılan *dini-hukuki bilimler*; "Ulum-ı Akliye" denen Felsefe, Matematik, Hey'et diye adlandırılan bilimlerin yer aldığı *akli bilimler* ve başka bilgileri öğretmek için araç sayılan ve Sarf, Nahiv, Belagat, Mantık, Maani, Bedi, İnşa gibi bilimleri kapsayan *alet bilimleri*'dir.^[11] Saçaklızâde'nin tasnifine göre ise, peygamberler aracılığıyla öğrenilen ilimler dinî ilimler, matematik ve tıp gibi akıl ve tecrübe yoluyla öğrenilen ilimler dinî olmayan ilimlerdi (el-Mar'âşî) Medrese öğrencileri, eğitim- öğretim hayatları boyunca bu ilimlerin hepsini görmeleri, Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminin dar manada "dini" bir eğitim ve öğretim olmadığını göstermektedir.^[12]

Medrese öğrenimi, bir icazet imtihanıyla sona ermektedir. Bu suretle öğrenimlerini tamamlayanlara "mücaz" denilmiştir. İmtihan etmek ve icazet vermek, öğrencinin derslere devam ettiği ve adına "müciz" denilen Sahn müderrisinin hakkıdır. Öğrenciye verilen diplomaya ise "icazetname" denilmiştir.^[13] İcazetnâme almaya hak kazanan öğrenci artık müderris olmak için sıra bekleyecektir. İşte bu bekleme süresine mülâzemet denmektedir.

Mülâzemet sistemine göre, icazet almış olan medrese mezunlarının müderrislik veya kadılık için sıra beklemeleri, bu esnada Anadolu'da müderris veya kadı olmak istiyorsa Anadolu kadıaskerinin, Rumeli'de müderris veya

[7] Bozkurt, 2006, s. 467- 468

[8] Pakalın, 2004, s.598

[9] Develioğlu, 2005, s.708

[10] Akgündüz, 2002, s.49

[11] Karakök, 2013, s. 220

[12] Osmanoğlu, 2007, s. 277

[13] Doğan, 1997, s. 412

kadı olmak istiyorsa Rumeli kadıaskerinin muayyen günlerindeki meclisine devam edip *matlab* denilen deftere isimlerini kaydettirmeleri gerekmektedir.^[14] Medrese mezunları, mülazım olarak kaydoltuktan sonra göreve başlamak için sırası gelinceye kadar beklemişlerdir. Bu bekleme dönemine *nöbet* denmektedir. İlk dönemlerde belli bir süre olmadan mülazemete geçilirken Ebussuud Efendi'den sonra bu süre yedi yıl olarak belirlenmiştir.^[15] Ebussuud Efendi'nin çalışmaları sonucu mülazımlar için ayrı bir defter kullanılması usulü getirilmiş, ulemâdan her birinin derecesine göre ne kadar mülazım verebileceği tespit edilmiş ve kabiliyetli adaylar için yedi yılda bir nevbet usulü düzenlemiştir.^[16]

Şehzade hocaları ikişer mülazım verirken Kanuni Sultan Süleyman, bu sayıyı üçe çıkarmıştır. Zaman içerisinde ulemâdan bir kısım kimselere gösterilen teveccüh sebebiyle mülazemet kanununun kapsamı genişletilmiş ve hatta zamanla usule aykırı davranıldığı olmuştur. 17. asra gelindiğinde şeyhülislam, makama gelmeleri sebebiyle on altı mülazım vermeye başlamışlar, Rumeli kadıaskerlerinin tayinlerinde sekiz, Anadolu kadıaskerlerinin, Nakibü'l-eşrafın tayinlerinde altışar, Hekimbaşı ile padişah imamının dörder, Mekke ve Kudüs kadılarının beşer mülazım verilmiştir.^[17]

18. yüzyıldada teşrif denilen şeyhülislam tayinlerinde on altı mülazım verilmiş, Şehzade doğumlarında da aynı suretle olmuştur. Rumeli kazaskerlerinin tayinlerinde sekiz, Anadolu kazaskerleri, Nakibü'l-eşraf tayinlerinde altışar, Hekimbaşı ile padişah imamı dörder, Mekke ve Kudüs kadıları beşer mülazım vermişlerdir. Şehid Ali Paşa vezir-i azam olduktan sonra, 1715'de mülazemet usulünü tahdid ederek suistimal edilmiş olan sistemi yeni bir nizama bağlamıştır. Buna göre şeyhülislam tayinlerinde üçer ve kazasker tayinlerinde de ikişer mülazım verilmesi kanun olmuştur. Daha sonra vezirlerden birisi sadrazam olunca kendisine hürmeten kırk mülazım vermesi kabul edilmiştir. Mülazemet defterinin tertip ve zabtı Rumeli kazaskerlerine aittir.^[18]

Osmanlı ilmiye teşkilatında müderrisler, bir medreseden diğerine terfi ederken önce İstanbul'a gelmek ve burada bir müddet-bazen bir yıl ve bazen daha fazla beklemek zorundadırlar. İşte bu bekleme süresini ifade etmek için de mülazemet tâbiri kullanılmıştır.^[19]

Osmanlı medreselerinde XVI. yüzyıldan itibaren hissedilir derecede artan ve XVII. Yüzyılda oldukça belirgin hale gelen bozulmalar, öncelikle

[14] Uzunçarşılı, 1998, s.45

[15] Uzunçarşılı, 1998, s.46

[16] Evsen, 2009, s.21

[17] Evsen, 2009, s.23

[18] Uzunçarşılı, 1998, s. 48

[19] İpşirli, 2006, s. 537

mülazemet sisteminden başlamıştır. Müderrislik ve kadılık almak isteyenlerin sayısında meydana gelen artış, onların mülazemet alırken usulsüz yollara başvurmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemden itibaren padişahların bu bozuklukların düzeltilmesi için uğraştıkları, zaman zaman bu hususla alakalı olarak fermanlar çıkarttıkları görülmektedir. Dönemin devlet adamları ve ilim erbabı olan kimseler de bozulmanın sebeplerini ve çözüme katkıda bulunacağını düşündükleri hususları eserlerinde ifade etmişlerdir. Örneğin Koçi Bey mülazemet sistemindeki bozulmayı eserinde dile getirmiştir. O, ilmiye sınıfındaki bozulmanın XVI. Yüzyıldan itibaren başladığını belirterek, "mülazımlıklar dahi yolu ile verilmeyip, satılmağa başlayalı voyvoda ve subaşı kâtipleri ve avam tabakasından birçokları beş-onbin akçe ile mülâzim oldu, sonra az zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahâsı câhillerle doldu, iyi ve kötü belirsiz oldu. Çoğunlukla zulüm ve adâletsizlik yapıp, bilginler adını kötüye çıkaran o gibi câhiller ve yabancılarıdır" demiştir. Ona göre daha önce sadece dânişmend olup medreselerde uzun zaman ilimle meşgul olan kimseler mülazım olurken, XVI. asırdan itibaren hatır ve rüşvet ile mülazım verilmiştir.^[20]

XVIII. yüzyılda mülazemet sistemi ile ilgili bu problemlerin ortadan kaldırılması için önemli düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. İzzi tarihinde, mülazemet sisitemi ile ilgili yapılan düzenleme hakkında bir hatt-ı hümayun suretine yer verilmiştir. Burada, ilim yolunda olan kişilerin ehil olan ve ehil olmayan olarak ayrılması ve ehil olmayan kişilere mülazemet verilmemesi belirtilmekte, "hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu" ve "Allah emaneti ehline vermenizi emreder" ayetlerine riayet edilerek bundan böyle ilmiye yolunda bu mühim ve tehlikeli durumun meşâyih-i İslâmiye tarafından son derece dikkat edilerek, nâehil kişilere medrese ve mülâzemet belgesi verilmemesi istenmektedir.^[21]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir Hatt-ı Hümayunda mülazımlara, imtihan yapmak suretiyle müderrislik hakkı verilmesi üzerinde durulmuş, "hatt-ı hümayunum sâdır olmaksızın hiçbir ferde hâric-i ruus itâ olunmaya ve bu imtihanda âlâ ders okuyanlara ruus verilip bâki müstaidleri bakıyyetü'l-imtihan tahrir olunalar" denilmiştir. Buradan da anlaşılaacağı üzere, müderrislik imtihanında başarılı olan mülazımlara ruus verilirken, başarısız olanlara bir sonraki imtihan için adlarını yazdırmaları gerektiği söylenmiştir. Aynı hattın devamında, kibâr-ı mevâlizâdelerin ise mültehi yani sakalı çıkmış olanlarına ve müstaid yani akıllı olanlarına izin isteyerek hatt-ı hümayunla ruus verilebileceği, rica ve şeffatle asla ruus verilmeyeceği belirtilmiştir.^[22]

[20] Danışman, 1993, s. 22

[21] İzzi Süleyman Efendi, 1119, s. 228

[22] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT., 174/7543, 29 Zilhicce 1210/ 5 Haziran 1796

Vezir-i âzam Damad Şehit Ali Paşa (ö. 1716), aksaklıkların düzeltilmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Rikâb-ı hümayun kaymakamlığına gönderilen fermanla, ulemânın değerine ve ilme gösterilen rağbete mani olmaması için mülazemetlerin sayısının azaltılması, her bahane ile mülazemet verilmeyip ancak müderrislik ve kadılıkta bir üst mertebeye hareket edenlerin ve kanun-ı kadîm üzere mutad olan mülazemetlerin hak edenlere verilmesi emredilmiştir. Tarih-i Raşid'de yer alan ferman suretinden anlaşıldığına göre mülazımların eğitim durumları hakkında malumat istenmekte ve bu durumları ehil olup olmadıklarını ayırt etme noktasında belirleyici bir unsur olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Ulemâzâdelerin kaç yaşında olduklarını ve ne okuduklarını bildirmelerine gerek olmamasının ifade edilmesi dikkati çeken bir husustur.^[23]

XVIII. yüzyıl ortalarında ilmiye sınıfının ıslahı için gayret edenlerden biri olan I. Mahmud, dürüst ve güvenilir bir kimse olan Seyyid Murtaza Efendi'yi şeyhülislamlığa getirmiştir. Murtaza Efendi hatır gözetmeden iş yapmaya bir dereceye kadar muvaffak olmuşsa da ulemâzâdelerin düzenli tahsil görmeden müderris olmalarının önüne geçememiştir.^[24]

XVIII. yüzyıl kaynaklarından Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'da imtihan ile altmışdan ziyâde mülâzıma hâriç ru'su verildiği belirtilerek bu mülazımların bazısının çok iyi, bazısının suallerden birkaçına tam cevap veremedikleri ve durumlarına göre notlar aldıkları anlatılmaktadır.^[25]

2. Müderrislerin Atamaları

Osmanlı eğitim sisteminde, müderris olmak isteyen kişinin medrese derecelerinde tahsilini sırasıyla tamamladıktan sonra Sahn-ı Semân veya Süleymânîye medreselerinden birine devam ederek icazet alması, vazife almak istediği yerin kadıaskerinin belli günlerdeki meclislerine devam ederek matlab da denilen ruznâmçe defterine mülazım olarak kaydedilip sıra beklemesi gerekmektedir. Bu sırada mülâzım, bir müderrisin yanında, ona yardımcı olarak çalışmakta ve müderris de onu yetiştirmektedir. Müderrislik kadroları boşaldıkça, sırası gelen mülazımlardan atamalar yapılmaktadır.^[26] Bu defter kayıtlarına göre sırası gelen müderris, en aşağı derecedeki medreselere tayin edilerek müderrisliğe başlamakta ve zamanla yükselmektedir.^[27]

Tayinden sonra bir müderris, ilk rütbeden son rütbeye kadarki ilmiye

[23] Raşid Mehmed Efendi, s. 47-48

[24] Evsen, 2009, s. 36

[25] Ahmed Vâsıf Efendi, 1978, s. 293

[26] Akyüz, 2010, s. 76

[27] Baltacı, 2005, s. 108

yolunu yirmi beş- otuz yılda almaktadır. Bu yol alışı “*kat-ı merâtib*” denmektedir. Müderrisin medreselerdeki aşağıdan yukarıya doğru dolaşmasına devr-i medâris denmekte, kat-ı merâtib, devr-i medâris edilerek yapılmaktadır (İzgi, 1997, s. 44). 18 yüzyılda müderrisler mülazemet defterlerine kaydolduktan sonra ibtidâ-i hâric medreselerinde göreve başlayıp sırasıyla hareket-i hâric, ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil, musila-i sahn, sahn-ı seman, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı, musile-i Süleymâniye, hâmise-i süleymâniye, medâris-i hamise-i süleymâniye, dâru’l- hadis-i süleymâniye medreselerine atanmaktadırlar. Bu medreselerden ilk dördü ortaöğretim kurumlarına denk gelmekte iken diğerleri yükseköğretim medreseleridir.

Bütün müderrislerin tâyinleri önceleri kazaskerlerin Pâdişaha arz etmeleriyle yapılırken 16. asır ortalarından itibaren Hâşiye-i tecrid, Miftah ve Kırklı medreselerin müderrislerinin kazaskerler ve daha yukarı medreselerin müderrislerinin şeyhülislâmın sadr-ı âzam vasıtasıyla inhası üzerine atandığı görülmektedir.^[28] Padişahın tayin için iradesi alındıktan sonra, veziriazam, müderrislik ruus ve beratlarının yazılmasını ruus kalemine emretmektedir.^[29] Silsile denilen tayin listelerini hazırlayarak sadrazama arz etme vazifesi şeyhülislama aittir. Daha sonra sadrazam bu listeyi padişaha takdim eder ve ilgili hatt-ı hümayunun veya iradenin çıkmasıyla atama işlemi gerçekleştirilmektedir (Akgündüz, 2002, s.49). Böylece müderrise verilen tuğralı orijinal beratla atama kesinlik kazanmaktadır. Burada genellikle görevlendirildiği şehir ve medrese, kaç akçe ile tayin edildiği, başlama tarihi ve süresi gibi hususlar yer almaktadır.^[30] Çeşmizâde Tarihindeki bir kayıta şeyhülislâmın silsile tertip ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.^[31]

Medreseler, vâkıf müesseseleri olmaları nedeniyle ilk müderrisleri genellikle medresenin bânisi tarafından seçilmiştir. Buna bazı vakfiyelerde de rastlanmaktadır. Örneğin İstanbul’da Gazanfer Ağa Medresesi’ni yaptıran Gazanfer Ağa, medreseyi yaptırmadan önce burada ders verecek değerli bir müderris aramaya başlamıştır. Bazı dostlarıyla konuşmuş, nihayet ilmüne çok güvendiği Nişancı Abdülmuhyi Paşa’ya danışmıştır. Muhyi Çelebi ise, takdir ettiği için kızıyla evlendirdiği Seyfizâde’yi tavsiye etmiştir. Elli akçelik müderrisliğe talip olan Seyfizâde şeyhülislâm, kazaskerler ve ulemânın hazır bulunduğu bir heyet karşısında başarılı bir imtihan geçirmiştir. İmtihan heyetinin Padişaha, onun ilim ve fazlına şahadet eden bir mahzar sunmaları üzerine Seyfizâde, Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.^[32]

[28] Uzunçarşılı, 1998, s. 59

[29] İzgi, 1997, s. 44; Tevkî Abdurrahman Paşa, 1331, s. 540

[30] İpşirli, 2006, s. 469

[31] Mustafa Reşid, 1993, s. 30

[32] Kütüoğlu, 2000, s.23

Müderris tayini hususunda vâkıfın rolüne verilebilecek başka bir örnek, Çorlulu Ali Paşa'nın 1709'da, İstanbul'da Sinan Paşa mahallesinde inşâ ettirdiği medresedir. Vakfiyede müderris tayini ile alâkalı olarak bulunan hükümler dikkat çekmektedir.

"Bu medresede, fazilet sâhibi eşi olmayan mükemmel bir bilgin, usûlde ve muhtelif ilim dallarında ihtisas sâhibi tartışılmaz bir âlim ve beşerî ilimlerin her dalında ifadeye kadir bir kimse müderris olacak ve haftada dört gün ders okutacaktır. Pazartesi ve Cumartesi günleri tefsir ve hadis dersleri verecek, Çarşamba ve Perşembe günleri ise fıkıh ve diğer konularla meşgul olacaktır. Her dersin sonunda, vâkıfı hayır duâ ile yâdedecektir. Ve vazifesi karşılığında doksan akçe yevmîye alacaktır. Ancak şu şartla ki, güzellekle ilgili düşünceleri gösteriş ve taassuptan arınmış, fesâhat dolu lehçesi başkalarının fikrine müdâhale ve taarruzdan sıyrılmış olacaktır. Ve özellikle, hânîkâhta mütemekkin olan tarikat mensuplarına saldırmayı revâ görmeyip, gerek hânîkâhın şeyhine gerek dervişlerine karşı laf atmaktan mutlak surette kaçınacaktır. Bu hükümler hilâfına hareket ederse, vakfın nâzırlık makamını işgal edecek olan veziriâzâm, onun yerine, şeyhülislam ve kadiaskerler ma'rifetile, bu makama lâıyk, muhtelif ilimlerde başkasını aşan saygıdeğer ve mu'tedil bir kimse tayin edecektir".^[33] Görüldüğü üzere müderris tayini hususunda esas olan vakfiyede yer alan şartlardır.

XVIII. yüzyıla ait, I. Abdülhamid'in 11 Ocak 1781 tarihli vakfiyesinin medrese ile ilgili olan kısım ise aynen şöyledir:

"Zat-ı Şahanelerine ait medrese görevlilerinin hizmet sırası ve ücretlerini şu şekilde ta'yin buyurmuşlardır. Türlü iyi meziyyetler ve çeşitli marifet dallarıyla vasıflı olup, olgunluk, iyilik ve dindarlığı ile bilinen seçkin bir zatın medresede muhaddis olup, haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerinde medresenin dershanesinde öğrencilere hadis-i şerif ilmini okutup vakıflarının gelirlerinden günde ikiyüz kırk akçe ücret ala. Keza bilgin, bilgisiyle amel eden, faziletli, olgun ve temiz meziyetli bir zat da Padişah medresesinde müderris olup. Cuma ve Salı günleri hariç, ders günlerinde öğrencilerin öğretimi ile meşgul olup, vakıf gelirinden günde İkiyüz kırk akçe ücret ala. Ayrıca çeşitli ilimleHe mücehhez, fazilet ve marifetle-riyle belirgin iki kişi Padişah medresesinde Dersiam olup biri Salı ve Çarşamba günlerinde, diğeri yalnız Cuma gününde medrese dershanesinde öğrencilere yararii bilgileri okutup herbiri günde ellişer akçe ücret alalar. Kiraat ilminde mahir ve çeşitli kiraat yönlerini okutmağa muktedir, bir kişi de Şeyhül-Kurra olup, haftanın Cumartesi ve Pazartesi günleri türbe-i şerifte kiraat İlmini okutup, günlük ücreti elli akçe ola." (Ateş, 1982, s.41.)

Müderris tayini ile ilgili olarak, 2 Ramazan 962 (21 Temmuz 1555) tarihli

[33] Yediyıldız, 1982, s. 12-13

Kara Ahmed Paşa vakfiyesinde de önemli bilgiler bulunmaktadır. Vakfiye 1555 tarihli olmakla birlikte ilk sayfasında yer alan mührün III. Mustafa'ya ait olması, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde vakfiye şartlarının yineleniğini göstermektedir. Vakfiyede, müderris atanması ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“ Bina olunacak medreseye fazıl ve kemal sahibi, akran ve emsali arasında ilminin çokluğu ile maruf, herkes indinde muteber ve muvakkar, fitnat ve zekâ erbabından, ‘ muhakkik ve müdekkik, dini müfkiilleri halle muktedir, herhangi ders olursa olsun ifade ve tedrise kadir ve muhtelif mevzularda okutulması mutlak olan kitapları okutacak bir müderris tayin olunacak ve bu zatın vazifesi de her gün rayiç gümüş dirhemden elli dirhem olacaktır” [34]

Klasik dönem Osmanlı medreselerinde kazaskerin yanında bulunan ruznamede yazılı olmayan ve belli bir süre mülazemet etmeyen kişilerin müderrislik almaları mümkün değildir. Ancak Mefail Hızlı, bazı istisnai uygulamalara rastlanmakta olduğunu yazmaktadır (Hızlı, 2002, s. 797). Özellikle XVIII. yüzyılda müderrislerin sayısı büyük bir artış göstermiş ve bunları atayacak yer bulunamaz olmuştur. Öğrencilerden mülâzemet derecesine ulaşanların belirli zamanları dolup ve hariç medresesi derecesindeki müderrislerin sayısının artmasından dolayı sınavla müderris alınması kararlaştırılmıştır. Bunun için Kasım 1785 başlarında öğrencilerin şeyhülislâm önünde sınava tabi tutulmaları sonucu doğmuş ve sınav yapılmıştır. [35]

XVIII. yüzyılın son çeyreğine ait bir kaynakta, medrese mezunlarının müderrislik için imtihana nasıl girdiği ve hangi derslerden sorular sorulduğu hakkında dikkat çekici bilgiler vardır. Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi olarak bilinen kaynak, 1785-1789 yılları arasındaki İstanbul'un dört yılını anlatmaktadır. Eserde müderrislik imtihanı ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. “İmtihân-ı medrese” başlığı altında verilen bilgilerde “Ve yine imtihan-ı medâris, hâlâ şeyhülislam-ı sellemehü's-selam Mevlana Durrizâde zâdesi Esseyyid Mehmed Ârif Efendi hazretleri imtihân-ı ulemâ-i müderrisîn-i kirâma taraf-ı hazret-i şehriyârîden me'zûn olup mâh-ı mezbûrun guresi cum'a günü dâhil-i imtihân olacak efendileri fetvâ emîni tahrîr ve mülâzemetlerini tashîh edüp yüz doksandokuz kimesneyi tahrîr” ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere Şeyhülislâm Durrizâde Mehmed Ârif Efendi, müderrislik imtihanı yapmak için padişah tarafından görevlendirilmiştir. Ayrıca eserde, Cuma günü başlayan imtihana yüz doksandokuz kişinin katıldığı, imtihan heyetinin bunları üç kısma ayırdığı, el-Mutavvel'den bir konuyu ders olarak tayin ettikleri, bir hafta süren

[34] Yalıtıkaya, 1942, s.93

[35] Özkaya, 2007, s. 236

imtihanın tamamlanmasından sonra mevâlîzâdeler dâhil altmış dört kişinin seçildiği belirtilmiştir.^[36]

XVIII. yüzyıla ait bir arzuhalde de Kayseri Hunad Medresesi müderrisi Esseyid İshak'ın müderrislik vazifesinin kendisine Şeyhülislam huzurunda yapılan imtihan neticesinde tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, belgede geçen "Kayseri'de vâki Hunad Medresesi'ne ulyâi niam faziletli ve saadetlü Şeyhülislam ... huzur-ı izzetlerinde ledel imtihan bu dâilerine tevcih ve ihsan buyurulmakla" ifadelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. (BOA, C. MF., 46/2276; 10 Cemaziyelevvel 1115/ 21 Eylül 1703). Başka bir belgeden de anlaşıldığına göre, Akşehir'de bulunan Ali Selçuk vezirlerinden Hüseyin bin Ali'nin yaptırdığı medrese müderrisi Ahmed Efendi, 1130 (1718)'da vefat edince vakıf şartları gereği oğullarına kalan müderrislik bu evlatlar arasından imtihan sonucu İbrahim Efendi'ye tevcih edilmiştir.^[37]

Bazen müderrislik atamalarının özel şartlara bağlandığı da olmuştur. Örneğin, 129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinde yer alan Bostancı medresesine Osman Efendinin müderris olarak atanma talebi ve kabulü hakkındaki berât kaydında, mezkûr medresenin tamire ve bakıma muhtaç olduğu kadı tarafından bildirilmiş, Osman Efendi'ye müderrislik ciheti, medreseyi tamir ettirmesi şartı ile haric elli derecesiyle verilmiştir.^[38]

Müderris atamaları ile ilgili belgeler incelendiğinde ataması yapıldı anlamında genellikle "tevcîh", "tevcîh buyuruldu" veya "inâyet buyuruldu" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Müderris atamalarını, arzla yapılan atamalar, şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalar, kazasker ilamı ve padişah fermanı ile yapılan atamalar olarak birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Müderris atamaları meşruiyyet, mahlûl, tecdid, ibka, inayet gibi sebeplerle yapılmıştır.

2.1. Atama yapan Mercie Göre Atama Türleri

2.1.1. Arzla Yapılan Tevcih

Arzuhal, bugünkü anlamda dilekçe olan, Osmanlı döneminde ise reâyâ ve askerî sınıf tarafından bir dilek veya şikâyet bildirmek amacıyla bir makama yazılan ve yazanın şahsi taleplerini içeren belgelerdir. Arz ise temelde arzuhal ile aynı vazifeyi görmekle birlikte genellikle devlet görevlilerinin üst makamlarına yazmış oldukları resmî dilekçelerdir. Herhangi bir vakıfta meydana gelen görev değişikliği, şahısların kendi müracaatları, vakıf yöneticilerinin müracaatları ile kazalarda arz yetkisine sahip kadı ve nâibler

[36] Hafız Abdullah Efendi, 2003, s. 112-113

[37] BOA, C.EV., 352/17890, 10 Şevval 1130/ 6 Eylül 1718

[38] Toğrul, 2014, s.114

tarafından merkezi idareye arz ile bildirmeleri ve merkezi idare tarafından bu arzlarda belirtilen kişiler adına beratlar düzenlenmesiyle gerçekleşmektedir. Vakıf sisteminin bir parçası olan medreseye yapılan müderris atamaları da atanan kişinin kendi arzıyla, müteveli veya nâzır arzıyla, nâib veya kadı arzıyla gerçekleşmektedir.^[39]

2.1.1.1.Kendi Arzıyla Tevcîh

XVIII. yüzyıla ait atama kayıtlarını içeren belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ferağ ve fevt gibi nedenlerle müderrislik cihetinin boşalması üzerine atama talep eden şahısların kendi arzıyla müracaatı ve dönemin Şeyhülislamının işaretiyle gerçekleşmektedir.

Antakya Gazali Medresesi müderrisi Mehmed Efendi'nin 26 Nisan 1712'de musila-i sahn derecesi ile kendisine berat verilmesini arz ettiği görülmektedir.^[40] 10 Ekim 1708 tarihli bir belgede ise Zağra'da bulunan Ahmed Bey Medresesi müderrisliğinin kendisine tevcihini rica eden Musa Efendi'nin arzuhaline yer verilmektedir. Arzuhalde medresenin eski müderrisi İbrahim Belgradî'nin Belgrad'a naklinden dolayı kendi rızası ile müderrisliği Musa Efendi'ye bıraktığı ifade edilmektedir.^[41] 1745 tarihinde ise Haleb'de Sefahiye Medresesi müderrisi Abdolvahab Efendi'nin ibtidâ-i altmış derecesine kendi arzı ile atandığı görülmektedir.^[42] Yine aynı şekilde 1758 tarihli bir arzuhalde İzmir'de Elhac Hüseyin'in bina eylediği medresenin müderrisliğini babasının vefat etmesi sebebi ile vakıf şartı gereği müderris Hüseyin Efendi talep etmektedir.^[43] 1072 numaralı hurufat defterinde yer alan bilgiye göre de Amasya'da Hacı Osman Bey Darülhadi'sinde müderris olan Seyyid Mehmed ferağından İbrahim, kendi arzıyla bu görevi talep etmektedir.^[44]

2.1.1.2.Müteveli/Nâzır Arzıyla Tevcîh

Vakıf idarecisi olan müteveli ve nâzırlar da kendi sorumluluklarındaki vakıfların medreselerine müderris atanması hususunda arzlarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1728 yılında Ümerâ-i deryadan Salih Paşa'nın Sakız ceziresinde müceddeden binâ eylediği medresesinde yevmî altmış akçe vazife ile müderrislik ve üç akçe ile hafız-ı kütüblük vazifesi verilen Eş-Şeyh

[39] Demirtaş, 2011, 54

[40] BOA, AE.SAMD.III., 125/12278, 19 Rebiülevvel 1124/ 26 Nisan 1712

[41] BOA, AE.SAMD.III., 176/17089, 20 Receb 1120/10 Ekim 1708

[42] BOA, C. MF., 55/2750, 26 Cemaziyelahir 1158/ 26 Temmuz 1745

[43] BOA, AE. SOSM.III., 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758

[44] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, HD., 1072, Rebiülahir 1183/ Ağustos- Eylül 1769, s.81

Mehmed Efendi'nin Küçük Evkâf'da ismi kayd olunmadığı için, vakfın mütevelliyesi olan Hurî Hânım, müderrislik ve hafız-ı kütüblük cihetinin yeniden Şeyh Mehmed Efendi'ye tevcih ve yedine berât-ı şerîf-i alişân ihsân buyurulmasını arz etmektedir.

[45]

2.1.1.3.Kadı/Nâib Arzıyla Tevcîh

Müderris atamalarının büyük bir bölümü kadı ve nâib arzları ile gerçekleştirilmektedir. 17 Temmuz 1712 tarihli belgede Van Adilcevaz'da bulunan Bayendiz Medresesi müderrislerinden Süleyman Efendi'nin on yıl görev yerine gitmediği Van kadısı Halil Efendi tarafından merkeze bildirilmekte ve medrese talebelerinin perişan olduğu anlatılmaktadır. Bu durumu karşısında kadı, müderris İsmail'in boş bulunan bu vazifeye atanmasını arzetmektedir.^[46] Aynı şekilde Edirne Kadısı Damadzâde Feyzullah Efendi de 24 Ekim 1757 tarihli arzuhalinde Edirne'de bulunan Anbar Gazi Medresesi müderrisliğine Ezineli Tabibzâde Said Efendi'nin ibtidâ-i hâric derecesi ile atanmasını arzetmektedir.^[47] Bir başka örnekte de İzmir Kadısı Halil Efendi'nin arzına rastlanmaktadır. İzmir'de Mahkeme medresesi müderrisi Sadıkhzâde Abdüllatif Efendi ibtidâ-yı hâric ile burada müderris iken Hareket-i hâric müderrisliğine terfi ettirilmesi kadı vasıtası ile arzedilmektedir.^[48]

6 Haziran 1720 tarihli belgede beratanı yeniletmek isteyen müderris Abdüllatif Efendi için daha önceki kayıtlara bakılarak "*Abdullatif Efendi'ye kadı-i âlâ arzıyla bin yüz on bir senesi Zilkadesinde vazife-i muayenesiyle tevcih olunduğu mukayyedir*" derkenarı düşülmüştür. Buradan da anlaşıldığı üzere yirmibir yıl önce Abdüllatif Efendi'nin atanması kadı arzıyla gerçekleştirilmiştir.^[49]

Konya'da bulunan Zincirli Medresesi'ne Halil Efendi'den sonra yeni müderrisin, Konya kadısının teklifiyle, müftü, vakıf mütevellisi ve önde gelen diğer din adamlarıyla istişâre sonucunda atanacağı, medresenin vakfiyesinde belirtilmiştir.^[50]

1071 numaralı hurufat defterinde yer alan bir kayıttan anlaşıldığına göre, Amasya'da Hacı Osman'ın yaptırdığı darülhadisın müderrislik ciheti İbrahim'in ferağından Abdüsselam bin Osman'a nâib Şâmilzâde Ali arzıylave Şeyhülislam Mevlana Seyyid İbrahim Efendi işareti ile verilmiştir.^[51]

[45] BOA, A.RSK.d, 1576, 11 Rebjülevvel 1141/ 6 Ekim 1728

[46] BOA, AE. SAMD.III., 56/5606, 12 Cemaziyelahir 1124/17 Temmuz 1712

[47] BOA, AE. SOSM.III., 8/535, 10 Safer 1171/ 24 Ekim 1757

[48] BOA, AE.SMHD.I., 142/ 10568, 4 Muharrem 1143/20 Temmuz 1730

[49] BOA, C. MF. 170/8495, 29 Recep 1132/ 6 Haziran 1720

[50] Sarıkaya, 2007, s. 176

[51] VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47

2.1.1.4. Şeyhülislam İşareti ile Tevcih

Müderris atamalarında Şeyhülislam işareti ile yapılan atamalara da rastlanılmaktadır. Bu atamalar, bazen atama talep edenlerin arzları üzerine Şeyhülislam işaretiyle olabileceği gibi kazasker ilamı üzerine Şeyhülislam işaretiyle de olabilmektedir. Örneğin Diyarbakır'da bulunan Zinciriye Medresesi müderrisi Abdürrahim Efendi bu yolla, aynı medresede olmak üzere 3 Eylül 1758'de terfi talebinde bulunmuştur.^[52]

26 Ekim 1768 tarihli belgede de Yenişehir-i Bursa Medresesi müderrisliğinin kırkdan münfasıl olan Bursavî Abdüllatif Efendizâde Halil Efendi'ye tevcih edilmesini arzedən Şeyhülislam Mehmed Salih Efendi'dir.^[53]

29 Kasım 1750 bir belgede de Şeyhülislam Mevlana Esseyyid Murtaza Efendi'nin Havass-ı Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğine her yönden müstehak olan Sadık Mustafa Efendi'nin atanmasını talep ettiği görülmektedir.^[54] 1734 tarihli başka bir belgede Edirne'de Kasapzâde Medresesi'nde müderris olan Ahmed Efendi'nin hareket-i hâric derecesinin terfi ile ibtidâ-i dâhil derecesine atanması Şeyhülislam işareti ile gerçekleştirilmiştir.^[55] Amasya'da Hacı Osman Dârü'l-hadîsi Medresesi müderrisliğine ise Seyyid Mustafa ferağından Hacı Mehmed ve Seyyid Mustafa'nun şeyhülislam Seyyid Mehmed Arif Efendi işareti ile tevcih edildiği görülmektedir (VGMA, HD, No: 531, Zilkade1210/ Nisan- Mayıs 1796, s.81). Yukarıda bahsedildiği üzere Amasya'da Hacı Osman'ın yaptırdığı darülhadisin müderrislik ciheti Abdüsselam bin Osman'a nâib Şâmilzâde Ali arzıyla ve Şeyhülislam Mevlana Seyyid İbrahim Efendi işareti ile verilmiştir.^[56]

2.1.1.5. Padişah Fermanı ile Tevcih

Padişah fermanı ile yapılan müderris atamalarında "sâdır olan fermân-ı âli mucîbince" (gönderilen ferman icabınca) şeklindeki ifade yer almakta olup, beratın kaybedilmesi veya yıpranması, görev yerinin terk edilmesi, haksız beratların düzeltilmesi gibi sebepler üzerine düzenlenmiştir. Örneğin, 14 Eylül 1771 tarihli bir belgede, haksız beratla elde edilen bir müderrislik ciheti ile alakalı olarak görevin "ba-fermân-ı âli" Mehmed Efendiye tevcih olunduğu belirtilmiş, haksız berat alan El-Hac Mustafa adlı kişinin elinden beratının alınması gerektiği bildirilmiştir (BOA, C.ADL., 4/260, 4 Cemaziyelahir 1185/14 Eylül 1771).

[52] BOA, AE.SMST.III., 55/4004, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758

[53] BOA, AE.SMST.III., 123/9475, 23 Safer 1172/ 26 Ekim 1768

[54] BOA, AE.SMHD.I., 7/472, 29 Zilhicce 1163/ 29 Kasım 1750

[55] BOA, C.ADL., 12/754, 7 Recep 1147/ 3 Aralık 1734

[56] VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47

2.2. Sebeplerine Göre Atama Türleri

İncelenmiş olan belgelerde müderris tevcihatlarının, “*meşrûiyyet üzere tevcih*”, “*lazım olmağla tevcih*”, “*mahlûlünden tevcih*”, “*tecdiden tevcih*”, “*ibkâen tevcih*” ve “*inâyeten tevcih*” gibi farklı şekillerde yapıldığı görülmektedir. Bu tür kavramların hepsi farklı farklı durumları içermektedir.

2.2.1. Meşrûiyyet Üzere Tevcih

Vakfiyelerde vakfın hangi şartlar üzere idare olunacağı belirtilmiştir. Vakıflarda bu şartlar dışına çıkılamaz. Bu anlamda kullanılan ifade “*meşrûiyyet üzere*” dir. Tüm vakıf görevlileri vakfiyede şart koşulan şahıslara verilmek zorundadır. Örneğin, 1771 tarihli bir belgede Trabzon’da Hacı Mustafa Efendi’nin bina eylediği medresede müderrislik vazifesi vakıf şartı gereği hayatta olduğu müddetçe kendisinde olmuş, ölümünden sonra ise yine vakıf şartı gereği oğlu olmadığı için ehil birine verilmiştir.^[57] Karaferye’de Gazi Mehmed Bey Vakfı’na bağlı medresede müderris olan Ömer Efendi ise buraya yevmî on beş akçe ve senede on iki yük buğday ve bir müdd piring ile vakıf şartı gereği atanmıştır.^[58]

2.2.2. Lazım Olmağla Tevcih

Medreselere genellikle ilk müderrislerin *lazım olmağla* şeklinde atandığı görülmektedir. Yine de bazen müderrisi olmayan medreselere yapılan atamaların da bu şekilde ifade edildiği olmuştur. Örneğin, 1735 tarihli bir vakıf kaydında, Yenişehir-i Bursa’da Süleyman Paşa Medresesi müderrisi olan Hamdi Ahmed Efendi, yirmi yıl önce vefat ettiği ancak bu medreseye daha sonra müderris atanmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle “*bir müderrise ihtiyaç olunmağın ihbar olunmakla*”, medreseye Elhac Mehmed Efendi’nin müderris olarak atanması, Bursa nâibi Esseyyid Abdullah Efendi tarafından talep edilmiş ve Şeyhülislam Mevlana Abdullah Efendi işareti ile bu talep kabul edilmiştir.^[59] 1072 numaralı hurufat defterinde yer alan bir kayda göre de Amasya’da Hacı Osman Medresesi’nin müderrisi olmayıp, aynı vakfa bağlı Darülhadisın müderrisi Seyyid Mehmed Necib aynı zamanda burada müderrislik yapmaktadır. Ancak vakf-ı meşrut gereği medrese için bir başka şahsın müderrislik yapması gerekmektedir. Bu nedenle medrese müderrisliği, Seyyid Mehmed Necib ferağından İbrahim adlı kişiye tevcih edilmiştir.^[60] 1071 numaralı hurufat defterinde de yine Amasya’da Hasan

[57] BOA, C.ADL., 4/260, 4 Cemaziyelahir 1185/14 Eylül 1771

[58] BOA, C.MF., 130/6493, 7 Muharrem 1124/ 15 Şubat 1712

[59] VGMA, Defter No: 0241, 1147/ 1735, s.140

[60] VGMA, HD., 1072, Rebiülahir 1183/ Ağustos- Eylül 1769, s.81

oğlu Hacı Ali Efendi'nin yaptırdığı medresenin müderrisi olmadığı belirtilmiş ve vazifenin Ali Efendi'ye tevcih edildiği belirtilmiştir.^[61]

2.2.3. Mahlûlünden Tevcîh

Kendisinden sonra vâris bırakmadan ölen müderrisin görevi mahlûl olmuş yani boş kalmış olmaktadır. Bu anlamda kullanılan bir tabir olan *mahlûl* kayıtlarda *fevt*, *ferağ*, *kasr-ı yed*, *keff-i yed* ve *ref* gibi sebeplerle cihetin boşalması olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3.1. Fevt

Mahlûliyet sebebiyle yapılan müderris atamalarının en sık görülen şekillerinden biri, ölmek, ölüm anlamına gelen *fevt* sebebiyle gerçekleşmiştir. 1775 tarihli bir beratta, Kayseri'de Şifahîye Medresesi müderrislik cihetinin Esseyid Ali'ye tevcih edildiği belirtilmiş, onun ölümüyle aynı vazife oğlu Esseyid Mehmed'e verilmiştir.^[62] 21 Ocak 1774 tarihli bir belgede ise Antalya'da bulunan Hatuniye Medresesi müderrisliği Eşşeyh Mehmed üzerinde iken onun ölümüyle aynı görev Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir.^[63] 1758 tarihli bir arzuhalde de İzmir'de Elhac Hüseyin'nin bina eylediği medresenin müderrisliğini talep eden Hüseyin Efendi'nin, arzuhalinde medresede müderris olan babasının vefat ettiğini ve vakıf şartı gereği kendisinin bu göreve atanmasını talep ettiği görülmektedir.^[64] Ağroş Kasabasında bulunan Atabey Medresesi müderrisi Süleyman Efendi'nin ölümüyle de bu görev müderris Hüseyin Efendi'ye tevcih edilmiştir.^[65]

2.2.3.2. Ferağ

Ferağ kelimesi Arapça'da bırakmak, satmak, işten çekilmek, rahatlık, asûdelik gibi anlamlar içermektedir. Vakıf ve dolayısıyla müderrislik atamalarında ise bir kişinin bulunduğu görevi kendi rızası dâhilinde bir başkasına bırakması anlamına gelmektedir.^[66] Örneğin, 1708 tarihli bir belgede Zağra'da bulunan Ahmed Bey Medresesi müderrisliğinin kendisine tevcihini rica eden Musa Efendi'nin arzuhalinde medresenin eski müderrisi İbrahim Belgradî'nin Belgrad'a naklinden dolayı kendi rızası ile müderrisliği

[61] VGMA, HD., 1072, 1203/ 1788-1789, s.46

[62] BOA, AE.SABH. I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775

[63] BOA, AE.SMST.III., 114/8648 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774

[64] BOA, AE.SOSM. III., 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758

[65] BOA, AE.SAMD.III., 79/7999, 4 Rebiülahir 1121/ 13 Haziran 1709

[66] Pakalın, 2004, s. 602

Musa Efendi'ye bıraktığı ifade edilmektedir.^[67] 1701 tarihli bir arzuhalde de Çemişgezek'de bulunan Süleymâniye Medresesi müderrisi Elhac Mehmed Efendi'nin Kâbe'ye gitmek için görevini bir süreliğine kardeşi Molla Hamza'ya ferâgât eylediği anlaşılmaktadır.^[68]

2.2.3.2. Kasr-ı yed

Arapçada el çekmek anlamında kullanılan *kasr-ı yed*, vakıf terimi olarak, vâkıf şartları gereği kendisine verilen görevden vazgeçmek anlamında kullanılmaktadır (Pakalın, 2004, s. 209). Aksaray'da bulunan medrese müderrisi Abdürrahim Efendi de bu yolla aynı medresede müderris olan Hasan Efendi'nin kasr-ı yedi dolayısıyla berat almıştır. Arzuhalinde de belirttiği üzere beratını eşkıyalara kaptıran Abdürrahim Efendi yeniden berat istemektedir.^[69] 1726 tarihli bir belgede de Kayseri'de bulunan Köşk Vakfı Medresesi müderrisi Osman'ın kasr-ı yedi ile vazifenin oğlu Abdurrahman'a tevcih edildiği görülmektedir. Belgede geçen "Kayseriyyede vaki Melik Erednâ nam-ı diğer Köşk Vakfı evkaf-ı kadimeden olub vâkıf-ı merkum bina eylediği medresenin müderrisine ve talebesine defterhâne-i ami-reye vakfiyesi mucebince kayd ü tashîh olunduğu üzere vakf-ı mezbur mahsulünden otuz akçe tadrîs ve on akçe talebe vazifesin kadimden müderris olanlara virilügelüb cihet-i merkume ba-ışaret-i aliye pederim Osman niçe zaman mutasarrıf olub badehu kasr-ı yedinden ba-ışaret-i aliye bu dâîlerine tevcih ve inayet olunub" ifadelerinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır.^[70] 1071 numaralı hurufat defterinde yer alan bir kayıttan anlaşıldığına göre, Amasya'da Hacı Osman'ın yaptırdığı darülhadisın müderrisi İbrahim'in ferağından vazife Abdüsselam bin Osman'a verilmiş ve İbrahim, yedinde olan beratını verip kasr-ı yed etmiştir.^[71]

2.2.3.3. Ref'

Kaldırma, lağv etme, hükümsüz bırakma (Develioğlu, 2005, 882) gibi anlamlara gelmekte olan bu kelime, görevden alma veya alınma anlamında kullanılmıştır. Müderris atama kayıtlarında "*nâ-ehîl ve nâ- müstehak olma*", "*gadr-i küllî*", "*sû-i hâl*", "*terk-i hizmet*", "*hâl ve muattal olma*" ve "*mefkûd olma*", gibi durumlarda eski görevlinin *ref'* olunduğu görülmektedir. Örneğin, Erzincan'da Melek Fahreddin Medresesi müderrisi Ahmed'in vazifesi başına gitmeyerek ders vermediği, bunun için azledildiği ve yerine bu işe

[67] BOA, AE. SAMD.III., 176/17089, 20 Receb 1120/10 Ekim 1708

[68] BOA, AE.SMST.II., 28/2727, 29 Zilhicce 1112/6 Haziran 1701

[69] BOA, AE. SAMD.III., 27/2625, 19 Cemaziyelahir 1115/ 30 Ekim 1703

[70] BOA, AE. SAMD.III., 89/8843, 29 Zilhicce 1138/ 28 Ağustos 1726

[71] VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47

yeterliliği olan Seyyid Feyzullah'ın atanması gerektiği belirtilmektedir. Belgede geçen "Medine-i Erzincân'da vaki' Melik Fahreddîn Medresesi müderrisi olan Ahmed nam kimesne nâ-ehl olub talebe-i ulûma tadrîse kudreti olmamağla medrese-i mezburede sâkin olan talebe-i ulûm perâ-kende vü perişân olub ol-vechle medrese halî ve mu'attal kalmağın küllî hayf ü gadr olmuştur. Mezbur Ahmed ref' olunub...."şeklindeki ifadeler *nâ-ehl olan müderris Ahmed'in görevinden ref'* edildiğini göstermektedir.^[72] Aynı şekilde Birgos medresesinde 1734 yılında müderris olan ismi mevcûd cismi nâ-mevcud Mehmed Efendi'nin, medresede tedaris etmediği gerekçe-siyle ref' edildiği anlaşılmaktadır.^[73]

2.2.4. Tecdid Tevcîhi

Tecdid kelimesi, Arapçada yenilenme, tazelenme anlamında kullanılmaktadır (Develioğlu, 2005, 1049). Osmanlı Devleti'nde beratlar, padişah değişikliğinde yenilenmektedir. Eski beratın geçerliliğini koruyabilmesi için "*tecdid*" olunarak yenilenmesi gerekmektedir (Kütükoğlu, 1994, s. 472). Örneğin, Şam'da Reyhaniye Medresesi müderrislik beratının cûlus münasebetiyle tecdiden verildiği,^[74] Tire'de Murtaza Mahallesi'nde Hacı Mustafa Medresesi müderrisliğine ait beratın, cûlus münasebetiyle tecdiden verildiği,^[75] Maraş'ta Bağdadiye-i Kübra Medresesi müderrisliğinin dörtte bir hisse ile cûlus sebebiyle yine tecdiden verildiği^[76] görülmektedir.

Eski beratını zâyî eden kişi yenisini talep edebilmektedir. Beratın yeniden verilmesi kayıtların kontrolünden sonra mümkün olabilmekte ve teyid edilen atamalar yeniden yapılırken *zâyinden berat* şeklinde verilmektedir. 20 Şubat 1758 tarihli bir arzuhalde "bu kulları hâlâ Şam-ı Şerif'de Tıbbiye Medresesi'nin müderrisi kulları olup yedimde olan berât-ı âlişânım zâyî olmakla mercudur ki mahallinde derkenar olup zâyiden yedime beraât-ı şerif-i âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak..." ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere müderris, eski beratın zâyî olması nedeniyle yenisini talep etmektedir.^[77] Konya'da da Karakurt Mahallesinde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın yaptırdığı medrese müderrisi Seyyid Ali bin Mehmed'e verilen berat, eski beratının zâyî olması nedeniyle^[78]

[72] BOA, C.MF., 88/4398, 29 Şaban 1123/ 12 Ekim 1711

[73] BOA, A.E. SMHD.I., 223/ 17705, 29 Zilhicce 1146/ 3 Mayıs 1734

[74] BOA, C.MF., 59/2949, 23 Cemaziyevevvel 1144/ 23 Kasım 1731

[75] BOA, C.MF., 64 /3195, 10 Şaban 1171/ 19 Nisan 1758

[76] BOA, C.MF., 169 /8417, 16 Cemaziyevevvel 1173/ 5 Ocak 1760

[77] BOA, AE. SOSM.III., 59/4287, 11 Cemaziyelahir 1171/20 Şubat 1758

[78] VGMA, HD, No: 551, 1203/ 1789, s.97

2.2.4. İbkâ Tevcihi

Kayıtlarda geçen müderris atama şekillerinden bir diğeri, işinden ayrılan bir müderrisi yeniden göreve getirme olarak tanımlanan *ibkâ* atamalarıdır. Sözlükte yerinde, evvelki halinde bırakma^[79] anlamına gelen *ibka* tabiri ile yolsuzlukla ele geçirilen beratların iptal edilerek, vazifenin eski sahibine iadesi şeklinde gerçekleştirilen atamalar kastedilmektedir. Örneğin Akşehir’de Fahreddin Ali bin Hüseyin’in yaptırdığı medreseye yirmi bir yıl önce atanan müderris Abdüllatif Efendi, medrese binası harab olduğu halde kendi imkânlarıyla tedrise devam etmekte iken Sadi Efendi adında bir şahıs bir yolunu bularak aynı medreseye sahte berat ile müderris olarak atanmıştır. Bu durumundan muzdarip olan Abdüllatif Efendi, bir arzuhalde durumu merkeze bildirmiş ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. Arzuhalinde geçen “müderrisliğin yine sahib-i evvel merkûm-ı dâilerine *ibkâ* ve müceddeden yedine berât-ı âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasıyla...” ifadeleri, atamanın *ibkâ* tevcihi olduğunu göstermektedir.^[80] Bayburd’da ise 1752 yılında Yakutiye Medresesi müderrislerinden Mahmud Efendi, otuz seneyi mütecâviz burada görevli ve son derece işinin ehli bir müderris iken, Esseyid Mustafa adında bir şahıs bir yolunu bulup usulsüzlük ile müderris Mahmud Efendi’nin vefat ettiğini söyleyerek sahte berat düzenlemiş, Bayburd Kadısı Elhac Ali Efendi de müderrisin bu mağduriyetinin giderilerek kendisine “*ibkâ ve müceddeden tevcih*” verilmesini talep etmiştir.^[81] Başka bir örnekte de Kayseri’de Erkilet ağası El-Hac Ömer Ağa adlı hayır sahibinin bina eylediği medresenin müderrislik cihetinin *ibkâ* yoluyla verildiği 1784 tarihli belgede geçen “müderrislik-i mezkûr mezbur Hüseyin’in refinden mezbur Es-seyyid Mehmed Efendiye *ibkâ ve tevcih ve Anadolu muhasebesine kayd ü berâtıyla*” ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır.^[82]

2.2.5. İnâyet Tevcihi

Atama kayıtlarında tespit edilen bir başka atama türü *inâyet* buyrulan atamalardır. İnâyet kelimesi sözlükte lütuf, ihsan anlamına gelmektedir.^[83] Örneğin 3 Eylül 1758 tarihli bir arzuhalde İzmir’de Elhac Hüseyin’in bina eylediği medresenin müderrisliğini talep eden Hüseyin Efendi’nin, arzuhalinde medresede müderris olan babasının vefat ettiğini ve vakıf şartı gereği kendisinin bu göreve atanmasını talep ettiği görülmektedir. Belgede geçen “medresenin müderrisliğini der müceb-i şart-ı vâkıf evlâdiyet

[79] Develioğlu, 2005, s. 403

[80] BOA, C. MF., 170/8495, 29 Recep 1132/ 6 Haziran 1720

[81] BOA, AE.SMHD.I., 104/ 7423, 29 Zilhicce 1165/ 7 Kasım 1752

[82] BOA, AE.SMHD.I., 210/13901, 20 Cemaziyelahir 1198/11 Mayıs 1784

[83] Develioğlu, 2005, s. 435

ve meşrutiyet sülbî oğlu pederim Mustafa Efendi müderrisliği merkûme-ye ibtidâ-i hâric itibariyle mutasarrıf iken fevt olup ber mûceb-i vakfiye-i mâmûl-bihâ müderrisliği...mezbur pederim Mustafa Efendi itibarı ile ibtidâ-i hâric itibar buyurulup ve bu kulları mesrûr ve inâyet buyurulmak bâbında..." cümlelerinden de anlaşıldığı üzere yapılan atama inâyet buyurulmak şeklinde ifade edilmiştir.^[84] Konya'da ise müderris Esseyyid İbrahim Efendi'nin ölümünden dolayı boş kalan müderrislik görevine sahn dercesi ile Nurullah Efendi'nin "müteveffâ-yı mezburun mahlûlünden kendüye tevcih ve ihsan buyurulmak bâbında istidâ-yı inâyet etmeğin tevcih buyurulmak üzere faziletli kadı Efendi işaret etmekle işaretleri mucibince tevcih oluna" ifadelerinden de anlaşılabileceği üzere inâyeten atandığı anlaşılmaktadır.^[85]

XVIII. yüzyıla ait belgeler incelendiğinde birçok medresede bir tek müderrislik cihetinin birden fazla kişi tarafından paylaşıldığı görülmüştür. Bu vazife paylaşımının dönemin medrese mezunlarının çokluğu ile karşılaşılan probleme bir çözüm olarak yürütüldüğü düşünülebilir. Örneğin 6 Eylül 1775 tarihli bir beratta, Kayseri'de Şifahîye Medresesi müderrislik cihetinin yarısının Es-seyyid Ali'ye tevcih edildiği belirtilmiş, onun ölümüyle aynı vazife yine nısf müderrislik şeklinde oğlu Esseyyid Mehmed'e verilmiştir.^[86] 21 Ocak 1774 tarihli bir belgede ise Antalya'da bulunan Hatuniye medresesi nısf müderrisliği Eş-şeyh Mehmed üzerinde iken onun ölümüyle aynı görev aynı hisse ile Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir.^[87] Konya'da Karatay-ı Kebîr Medresesi'nde de 1740 tarihinde müderris olan Abdullah Efendi'nin benzer şekilde nısf müderrislik ile müderris olduğu anlaşılmaktadır.^[88]

3.Müderrislerin Terfileri

İlmiye teşkilatında müderrislerin en alt basamaktan en üst basamağa doğru tarikteki terfi işlemine "*hareket*" denmektedir.^[89] Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesi üzere müderrisliğe ilk girecek olan mülâzım, yirmi akçe ile tayin olunarak medreseden medreseye beşer akçe artmak suretiyle elli akçelik müderrisliğe kadar çıkmaktadır. Fakat daha sonra II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında Altıncı medreseler de yapılarak yeni bir kanunla medrese ve müderrislerin

[84] BOA, AE. SOSM.III., 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758

[85] BOA, C.MF., 17/823, 10 Receb 1153/1 Ekim 1740

[86] BOA, AE. SMHD.I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775

[87] BOA, AE.SMST.III., 114/8648, 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774

[88] BOA, AE.SMHD.I., 65/4197, 27 Safer 1153/ 24 Mayıs 1740

[89] Gündoğdu, 2009, s. 715

dereceleri Otuzlu, Kırklı, Ellili (Hariç ellili), Dâhil, Semaniye ve Altmışlı olarak artmıştır.^[90]

Kanunî Sultan Süleyman, ismine mensup olan Süleymânîye medreselerini yaptırdıktan sonra medreselerde ve müderrisliklerde değişiklik yapılmıştır. Müderrisler, elli dâhil müderrisliğinden *Sahn-ı seman* müderrisliğine ve oradan da Altmışlı ve daha sonra Süleymânîye medreselerinden birine geçmiş, buradan Şam, Halep, Bağdad kadılıklarına geçilmiş ve pek ziyade fazl ve kemali olanlar da *Bursa*, *Edirne* ve *İstanbul* kadılıklarından birisine tayin olunmuşlardır.^[91]

Sahn-ı seman kadar çıkmış olan bir müderrisin derecesi artınca, oradan *İbtida-i altmışlı* ve sonra *Hareket-i altmışlı*, *Mûsıla-i Süleymânîye*, *Süleymânîye* ve en son *Dârü'l-hadîs* müderrisi olunmaktadır. 18. asrın ilk yarısında *Mûsıla-i Süleymânîye* medresesi ile *Süleymânîye* medresesi arasına *Hâmise-i Süleymânîye* adıyla bir medrese derecesi daha konulmuş ve bu düzen Osmanlı medreselerinin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.^[92]

Medreseden yeni mezun olan bir müderris, yaklaşık yirmi- yirmibeş yıllık bir sürenin sonunda en yüksek rütbeli müderrisliğe geçebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde medreselerin ve buralarda ders veren ulemânın sayısında meydana gelen artış neticesinde, medrese derecelerinde düzenlemeye gidilmiş ve bazı yeni uygulamalara başvurulmuştur. Bu uygulamalardan biri de hususen XVI. Yüzyıldan itibaren daha sık görülecek olan pâyeli tayinlerdir. Bu yeni usule göre müderrislere bir makamın fiilen verilmesine "*mansıb*", aynı makamın fiilen verilmeden yalnızca rütbe ve unvanının kullanılmasına "*pâyeye*" denmiştir. Böylece mesela *Sahn* müderrisliğine atanacak biri, *Sahn* medreselerinde münhal kadro bulunmazsa başka bir medresenin hükmen *Sahn* kabul edilmesi suretiyle oraya tayin edilmiştir. Bazen de bulunduğu medrese hükmen bir üst derecede kabul edilmiş ve müderris yerinde kalmıştır. Bu uygulama ilk zamanlarda sadece tayin edilen müderrisin o medresede kaldığı süre için geçerli olup müderrisin vazifesi sona erince medrese tekrar eski derecesine döndürülmüştür. Ancak XVIII. yüzyılda uygulamanın şahıslara bağlı olmaktan çıkarak kalıcı hale getirildiği görülmektedir.^[93]

İncelenen döneme ait belgelerden de yerinde terfi yöntemine sık sık başvurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1744 tarihli bir belgede, Halep'te Revahiyye müderrisi Ebubekir Efendi'nin, *sahn* payesi ile görevine devam ederken ricası üzerine yaşına hürmeten altmışlı derecesine yükseltildiği

[90] Uzunçarşılı, 1998, s. 56

[91] Uzunçarşılı, 1998, s. 58

[92] Uzunçarşılı, 1998, s. 58

[93] Unan, 1998, s. 47

görülmektedir.^[94] Başka bir örnekte de Havass-ı Mahmud Paşa Medresesi'nde ikinci dâhil dercesi ile müderris olan Sadık Mustafa Efendi'nin musıla-i sahn derecesi ile aynı medresede terfi ettirilmesi Şeyhülislam tarafından arzedilmektedir.^[95] Aynı şekilde Emir Musa Medresesi müderrisi Es-syyid Mehmed, görev yapmakta olduğu medresede hâric derecesinden İbtidâ-yı dâhil derecesine yükseltilmesini talep etmektedir.^[96] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela 20 Temmuz 1730 tarihli bir atama beratında İzmir'de Mahkeme medresesi müderrisi Sadıkzâde Abdüllatif Efendi ibtidâ-yı hâric ile müderris iken aynı medresede bir üst derece olan hareket-i hâric müderrisliğini arz etmektedir.^[97]

29 Ekim 1757 tarihli bir arzuhalde ise Şam'da Derviş Paşa Medresesi'nde Hareket-i Altmış derecesi ile müderrislik yapan Mehmed Salih Efendi'nin yerinde terfi talebinde bulunarak, bir üst derece olan musıla-i Süleymâniye derecesine atanmayı arzettiği görülmektedir.^[98] 1734 tarihli başka bir arzuhalde de Edirne'de Kasapzâde Medresesi'nde müderris olan Ahmed Efendi'nin hareket-i hâric derecesinin yerinde terfi ile ibtidâ-i dâhil derecesine çıkarıldığı görülmektedir.^[99] 13 Haziran 1709 tarihli belgede de Ağroş Kasabasında bulunan Atabey Medresesi müderrisi Süleyman Efendi'nin kırkdan hâric derecesine terfi ettirilirken aynı medresede görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.^[100] 1745 tarihinde ise Haleb'de Sefahiye Medresesi müderrisi Abdulvahab Efendi'nin sahn derecesinden ibtidâ-i altmış derecesine yerinde terfi yolu ile atandığı "*merâhîm-i âlîlerinden mercudur ki merhameten yerinde ibtidâ altmışlı itibarıyla mesrûr buyurulmak bâbında..*" ifadelerinden anlaşılmaktadır.^[101]

Bir müderris, bulunduğu düzeyden daha üst payedeki medreseye terfi ederken eğer boş bir medrese mevcut ve başka istekli yoksa hemen tayin edilmiş, birden fazla istekli varsa aralarında imtihan açılmıştır.^[102] Örneğin, Akşehir'de bulunan Ali Selçuk vezirlerinden Hüseyin bin Ali'nin yaptırdığı medrese müderrisi Ahmed Efendi vefat edince vakıf şartları gereği oğullarına kalan müderrislik bu evlatlar arasından imtihan sonucu İbrahim Efendi'ye tevcih edilmiştir.^[103]

[94] BOA, C. MF., 132/6571, 17 Safer 1157/ 1 Nisan 1744

[95] BOA, AE.SMHD.I., 7/472, 29 Zilhicce 1163/ 29 Kasım 1750

[96] BOA, AE. SAMD.III., 108/10626, 19 Rebiülevvel 1142/ 12 Ekim 1729

[97] BOA, AE.SMHD.I., 142/ 10568, 4 Muharrem 1143/20 Temmuz 1730

[98] BOA, AE. SOSM. III., 65/4844, 15 Safer 1171/29 Ekim 1757

[99] BOA, C.ADL., 12/754, 7 Recep 1147/ 3 Aralık 1734

[100] BOA, AE. SAMD.III., 79/7999, 4 Rebiülahir 1121/ 13 Haziran 1709

[101] BOA, C. MF., 55/2750, 26 Cemaziyelahir 1158/ 26 Temmuz 1745

[102] Akyüz, 2010, s. 64

[103] BOA, C.EV., 352/17890, 10 Şevval 1130/ 6 Eylül 1718

Müderrislerin medreselerde terfi için kalış süreleri genel olarak üç yıl iken, XVIII. Yüzyılda medreselerde görülen gerilemeye neden olan sebeplerle alakalı olarak bu durumda da değişimler olmuştur. Örneğin, 1735 tarihli bir belgede aynı medresede nısf müderrislik vazifesi ile on sekiz yıldır görevde olduğunu belirten bir müderrisin arzuhaline rastlanılmaktadır. Arzuhalde Tarsus'da Kabad Paşa Medresesi müderrisliğini babasından sonra devam ettiren Es-seyyid Mehmed, yirmisekiz yıldır kırkdan münfasıl olduğunu belirtmekte ve padişahı Hâric rütbesini talep etmektedir. Arzu hale verilen cevapta " *sahib-i arzuhal mutasarrıf olduğu nısf-ı medrese-i Kabad nâ müsaade-i hâric olunmak merçudur*" denilerek isteği reddedilmiştir.^[104] Bu belgeden de anlaşılacağı üzere 18. yüzyılda terfi işlemleri klasik dönem medrese sisteminden farklılık arz etmektedir. Bu durum, XVIII. yüzyılda medrese ve müderris sayısındaki artış ile izah edilebilir. Buna benzer bir örnek de Edirne'de Abdülvasi Medresesi'nde yaşanmıştır. Burada müderris olan Ahmed Efendi, on senedir kırkly medrese derecesinden bir üst dereceye atanmayı beklemekte olduğunu belirterek İbtidâ-i Hâric derecesine terfisini talep etmektedir.^[105] Bayburd'da ise 1752 tarihli bir arzu halden anlaşıldığı üzere Yakutiye Medresesi müderrislerinden Mahmud Efendi, aynı medresede otuz seneyi mütecâviz görev yapmaktadır.^[106]

Müderrisler, eğitim hizmeti sırasında istedikleri zaman ifta ya da kaza alanında görev almakta serbesttirler. Müderrislikten kadılığa geçerken, denklik prensibine dikkat edildiği ve belli bir düzenin getirildiği anlaşılmaktadır. Müderrisler, hangi aşamada olursa olsun yevmîyesine ve derecesine uygun bir kadılığa geçebilmektedirler.^[107] Yirmi ila otuz akçe yevmîyeli bir müderris kaza kadılıklarına, elli akçe yevmîyeli müderris, yüz elli akçelik sancak kadılıklarına ve sahn müderrisleriyle altmışlı müderrisler mevleviyet tabir olunan beş yüz akçeli eyalet kadılıklarına tayin olunmuşlardır.^[108] 1736 tarihli bir belgede bu durum ile ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre geçen Süleymâniye müderrisi olan Halil Efendi buradan Edirne pâyesi ile Yenişehir-i hod kazası kadılığına terfi etmiştir.^[109]

Sırası gelince en aşağı medrese derecelerine ulaşp, ardından bizzat kazaskerin de bulunduğu bir ilim heyeti huzurundaki imtihanı başarıyla olan müderrisler, Sahn müderrisliğine yükselir iken ulemâ ailelerine men-

[104] BOA, C.MF., 71/3504, 11 Cemaziyelevvel 1148/ 29 Eylül 1735

[105] BOA, C. MF, 4553, 29 Zilhicce 1111/ 17 Haziran 1700

[106] BOA, AE.SMHD.I., 104/ 7423, 29 Zilhicce 1165/ 7 Kasım 1752

[107] Taşkın, 2008, s.355

[108] Uzunçarşılı, 1998, s. 48

[109] BOA, AE. SMHD. I., 262/ 21271, 19 Muharrem 1149/ 30 Mayıs 1736

sup genç adayların "mevâlîzâde kanunu"nın verdiği imtiyazla daha yüksek dereceden müderris oldukları görülmektedir. Medreselerde bundan sonra yaygın hale gelen beşik ulemâlığı ile terfi sisteminde de aksaklıkların olduğu bir gerçektir. Bu kanuna dayanılarak alt kademelerde müderrislik yapmadan üst kademelere geçiş sağlanmış, bazı ulemâ soyları ortaya çıkmış, soylarının adından faydalanan bu "hocaâdeler" kısa zamanda üst rütbelere yükselebilmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı Medreselerinde XVIII. Yüzyılda müderris atamalarına dair elde edilen veriler klasik dönemden bazı hususlarda farklılıklar olduğunu göstermektedir. İbtidâ-i Hâric Medresesi'nden başlayarak sırasıyla on iki medrese derecesini tamamlayan talebe, matlab defterine adını kaydettirdikten sonra mülazemet denilen bekleme süresine geçmekte sırası gelince de yine en aşağı derece olan İbtidâ-i Hâric medresesinde müderrisliğe başlamaktadır. XVIII. Yüzyılda bu hususla ilgili karşılaşılan en önemli sorun, çok sayıda müderris adayı olması ve bu durumun istihdam sorununa yol açması olmuştur. Bunun bir neticesi olarak da iltimas ve rüşvetin ön plana geçtiği, liyakata bakılmaksızın beşik ulemâlığının bu dönemde oldukça yaygın hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum haksız terfilere sıkça rastlanmasına da sebep olmuştur. Zira müderrislerin medreselerde terfi için kalış süreleri genel olarak üç yıl iken, XVIII. Yüzyılda medreselerde görülen gerilemeye neden olan sebeplerle alakalı olarak bu durumda da değişimler olmuş, uzun yıllar aynı medresede görev yapan müderrislerin sayısı fazlasıyla artmıştır.

Müderrislik atamaları, arzla yapılan atamalar ki bu arzlar müderris adayının kendisi, müteveli yahut kadı arzıdır, şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalar, kazasker ilamı ve padişah fermanı ile yapılan atamalar olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda müderris atamaları sebeplerine göre meşruiyet, mahlûl, tecdid, ibka ve inayet tevcihleri şeklinde sınıflandırılabilir. Medreseler, vâkıf müesseseleri olmaları nedeniyle ilk müderrisleri genellikle medresenin bânisi tarafından seçilmiştir.

KAYNAKÇA

- BOA, AE.SABH. I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775.
 BOA, AE.SAMD.III., 108/10626, 19 Rebiülevvel 1142/ 12 Ekim 1729. BOA, AE. SAMD.III., 176/17089, 20 Receb 1120/10 Ekim 1708.
 BOA, AE.SAMD.III., 27/2625, 19 Cemaziyelahir 1115/ 30 Ekim 1703. BOA, AE. SAMD.III., 56/5606, 12 Cemaziyelahir 1124/17 Temmuz 1712.
 BOA, AE.SAMD.III., 79/7999, 4 Rebiülahir 1121/ 13 Haziran 1709.

- BOA, AE.SAMD.III, 89/8843, 29 Zilhicce 1138/ 28 Ağustos 1726.
 BOA, AE.SAMD.III, 125/12278, 19 Rebiülevvel 1124/ 26 Nisan 1712.
 BOA, AE. SMHD.I, 210/13901, 20 Cemaziyelahir 1198/11 Mayıs 1784.
 BOA, A.E. SMHD.I., 223/ 17705, 29 Zilhicce 1146/ 3 Mayıs 1734.
 BOA, AE. SMHD. I., 262/ 21271, 19 Muharrem 1149/ 30 Mayıs 1736.
 BOA, AE. SMHD.I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775.
 BOA, AE.SMHD.I., 104/ 7423, 29 Zilhicce 1165/ 7 Kasım 1752.
 BOA, AE.SMHD.I., 65/4197, 27 Safer 1153/ 24 Mayıs 1740.
 BOA, AE.SMHD.I., 7/472, 29 Zilhicce 1163/ 29 Kasım 1750.
 BOA, AE.SMST.II. 16/1503, 1 Safer 1114/27 Haziran 1702. ,
 BOA, AE.SMST.II., 28/2727, 29 Zilhicce 1112/6 Haziran 1701.
 BOA, AE.SMST.III., 114/8648 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774.
 BOA, AE.SMST.III., 123/9475, 23 Safer 1172/ 26 Ekim 1768.
 BOA, AE.SMST.III., 55/4004, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758..
 BOA, AE. SOSM. III., 65/4844, 15 Safer 1171/29 Ekim 1757.
 BOA, AE. SOSM.III, 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758.
 BOA, AE. SOSM.III., 59/4287, 11 Cemaziyelahir 1171/20 Şubat 1758.
 BOA, AE. SOSM.III., 8/535, 10 Safer 1171/ 24 Ekim 1757.
 BOA, A.RSK.d, 1576, 11 Rebiülevvel 1141/ 6 Ekim 1728.
 BOA, C.ADL., 12/754, 7 Recep 1147/ 3 Aralık 1734.
 BOA, C.ADL., 4/260, 4 Cemaziyelahir 1185/14 Eylül 1771.
 BOA, C.EV. , 352/17890, 10 Şevval 1130/ 6 Eylül 1718.
 BOA, C.MF., 64 /3195, 10 Şaban 1171/ 19 Nisan 1758.
 BOA, C. MF, 4553, 29 Zilhicce 1111/ 17 Haziran 1700.
 BOA, C. MF. 170/8495, 29 Recep 1132/ 6 Haziran 1720.
 BOA, C. MF., 132/6571, 17 Safer 1157/ 1 Nisan 1744.
 BOA, C. MF, 46/2276, 10 Cemaziyelevvel 1115/ 21 Eylül 1703.
 BOA, C. MF., 55/2750, 26 Cemaziyelahir 1158/ 26 Temmuz 1745.
 BOA, C.MF., 169 /8417, 16 Cemaziyelevvel 1173/ 5 Ocak 1760.
 BOA, C.MF., 130/6493, 7 Muharrem 1124/ 15 Şubat 1712.
 BOA, C.MF., 17/823, 10 Receb 1153/1 Ekim 1740.
 BOA, C.MF., 71/3504, 11 Cemaziyelevvel 1148/ 29 Eylül 1735.
 BOA, C.MF., 88/4398, 29 Şaban 1123/ 12 Ekim 1711.
 BOA, C.MF.,59/2949, 23 Cemaziyelevvel 1144/ 23 Kasım 1731.
 BOA, HAT., 174/7543, 29 Zilhicce 1210/ 5 Haziran 1796.
 VGMA, Defter No: 0241, 1147/ 1735, s.140.
 VGMA, HD, No: 531, Zilkade1210/ Nisan- Mayıs 1796, s.81.
 VGMA, HD, No: 551, 1203/ 1789, s.97.
 VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47.

- VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197 / 25 Ocak 1783, s.47.
- VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197 / 25 Ocak 1783, s.47.
- VGMA, HD., 1072, 1203 / 1788-1789, s.46.
- VGMA, HD., 1072, Rebiülahir 1183 / Ağustos- Eylül 1769, s.81.
- VGMA, HD., 1072, Rebiülahir 1183 / Ağustos- Eylül 1769, s.81.
- Ahmed Vâsıf Efendi, (1978). *Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakâikü'l- Ahbâr*, (M. İlgürel Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Akgündüz, M. (2002). *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, İstanbul: Beyan Yay.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Atay, H. (1981). "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 1-43.
- Ateş, İ. (1982). "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", *Vakıflar Dergisi*, 14, 29-100.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, (2. Baskı). 1, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Bozkurt, N. (2006). "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 467-468.
- Çeşmizâde Mustafa Reşid, (1993). *Çeşmi-Zâde Tarihi*, (B. Kütükoğlu Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- Demirtaş, H. "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri : Kangırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, 37, 47-93.
- Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (A. S. Güneçyal, Haz.). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Doğan, R. (1997). "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitiminde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 407-442.
- Evsen, E. (2009). *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. yüzyıl Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Gündoğdu, İ. (2009). "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 697-722.
- Hızlı, M. (2002). "Osmanlı Klasik Döneminde Medrese", *Türkler*, 11, 426-435.
- İpşirli, M. "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2003, ss.327-333.
- İpşirli, M. "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, ss.468-470.
- İpşirli, M. (2006). "Mülâzemet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 537- 539.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyazî İlimler*, 1, İstanbul: İz Yayıncılık.
- İzzi Süleyman Efendi, (1199), *Tarih-i İzzi*, İstanbul.
- Karakök, T. (2013). "Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 203-234.
- Koçi Bey, (1993). *Koçi Bey Risalesi*, (Z. Danışman, Haz.). İstanbul: MEB. Yay.
- Kütükoğlu, M.S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: TTK. Yay.

- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Osmanoğlu, C. (2007). "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti'nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)", *İÜHFM*, 65, 143-222.
- Özkaya, Y. (2007). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, (2), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, İstanbul: M.E. B. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, C.4.
- Saçaklızade Muhammed b. Ebûbekir el-Mar'aşî, *Tertibu'l-'Ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, No: 2019.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Sarıkaya, Y. (2007). "Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler (On sekizinci-19. Yüzyıllar)", *Turkish Studies*, 2 (1), 162-195.
- Taşkın, Ü. (2008). "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 343-366.
- Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi, (2003). *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, (F.Emecen, Haz.) İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yay.
- Tevkî Abdurrahman Paşa, (1331). "Osmanlı Kanunnâmeleri", *Milli Tettebular Mecmuası*, 1 (3), 497-544.
- Toğrul, N. (2010). *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicil'nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi.
- Unan, F. (1998). "Osmanlı İlmiye Tarikinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı", *Belleten*, 62 (233), 41-64.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yay.
- Yaltkaya, Ş. (1942). "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, (2), 83-169.
- Yediyıldız, B. (1982). "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, (14), 1-29.